

3. КЛОПАТ ПРА ЧЫСЬЦІНЮ БЕЛАРУСКАЕ МОВЫ

Беларускія газеты ў замежжы імкнуліся падтрымаць і захаваць чысьціню роднае мовы. Пісалі, што за чысьціню беларускае мовы павінны змагацца ўсе беларусы, незалежна ад месца пражывання.

„Змаганьне за чысьціню беларускае мовы не павінна спыніцца. Першы этап упарадкаваньня правапісу – беларускае аканьне – ужо даўно пройдзены. Застаецца далейшае змаганьне за паварот да правільных нацыянальных пазыцыяў, за поўную рэабілітацыю правапісу Язэпа Лёсіка і за запраўдную нармалізацыю народнай мовы ў ейных чыстых натуральных формах”¹.

Нялёгкім зьяўляецца захаваньне роднае мовы ў чужаземным акружэньні эміграцыйнага жьцця, таму што няма непасрэднае лучнасьці з народамі, якая павінна дапамагаць у захаваньні роднага слова ды ўзбагачэньні лексыкону – піша на старонках газеты „Беларус” Гіпаліт Няміга². Вялікую ролю ў разьвіцьці мовы й захаваньні ейнай чысьціні адыгрывае друк: газеты, часопісы, літаратурныя творы... З асабліва вялікімі цяжкасьцямі прыходзіцца змагацца эміграцыйнай прэсе. У ацэнцы Г. Нямігі, у беларускім эміграцыйным друку мова часта засьмечваецца штучнымі словамі, непатрэбнымі, неапраўданымі запазычаньнямі зь іншых моваў, найчасьцей з блізкіх славянскіх. Аўтар прыводзіць цэлы шэраг прыкладаў моўных хібаў, узятых зь беларускага эміграцыйнага друку, і прапановаў іх замены, як: *не ўдзяліць увагі* замест *не зьвярнуць увагі*, *дзякуй з гары* замест *загадзя дзякуй*, *зараз* замест *цяпер*, *парупіцца за тое* замест *парупіцца пра тое* і гэтак далей.

¹ Рыгор Крушына (псэўданім Рыгора Казака), *Зьянвечаная мова*, у: „Беларус”, № 197, Нью-Ёрк, верасень 1973, с. 1.

² Г. Няміга (псэўданім Гіпаліта Паланевіча), *Моўныя хібы ў нашым друку*, у: „Беларус”, №№ 301-302, Нью-Ёрк, чэрвень – ліпень 1982, с. 6.

Таму рэдактары газетаў, імкнучыся да моўнае пасьялядоўнасьці, змяшчалі публікацыі, у якіх засяроджвалі ўвагу на тым, якія словы ці словазлучэньні найбольш характэрныя беларускай мове, а якіх трэба пазьбягаць. Шмат месца адводзілі характарыстыцы русыцызмаў і палянізмаў у беларускай мове, пісалі пра выкарыстаньне дыялектызмаў ды іхную ролю ў мове, а таксама зьвярталі ўвагу на сэмантычныя адрозыньне блізказначных словаў³.

3.1. Клопат пра лексыку

3.1.1. Імкненьне захаваць чысьціню беларускае мовы ў эміграцыі

Навукова-літаратурны часопіс „Веда” публікаваў пастановы Зборкі пазнаньня й чысьціні беларускае мовы. На зборцы пазнаньня мовы 3 лістапада 1951 году былі абмеркаваньня, між іншым, прыметнікі: *хіжы, дзярлівы, ліпучы* ды рэкамендаваньня да выкарыстаньня ў пісьмовасьці дзеля пашырэньня іх ужываньня⁴.

Беларускай лексэме *хіжы* адпавядаюць у польскай мове *sprytny, zrzeczny, zrawny*, а ў расейскай – *проворный*: *У Нясьвіжы людзі хіжы; салому таўкуць, бліны пякуць; сена смажуць, бліны мажуць* (Слоўнік Насовіча, с. 678); *Чья жана хіжа, языком дзяжу ліжа* (Слоўнік Даля, с. 564)⁵.

Лексэма *дзярлівы* адпавядае расейскай *хищный*, польскай – *drapieżny*; *дзярун* – гэта *хищник, drapieżnik*. Ужываецца, між іншым, у паўночна-заходняй Полаччыне ды на Валожыншчыне, напрыклад: *Начамі, наводзячы жах, вылі дзярлівыя зьвяры* (Н. Змагарка⁶, *Казка аб праўдзе*)⁷.

³ Глядзі таксама: Ніна Баршчэўская, *Клопат „Бацькаўшчыны” пра чысьціню беларускай мовы*, у: Беларусіка – Albaruthenica, № 15, Мінск 2000, с. 100-109; *Моўныя пытаньні на старонках беларускіх эміграцыйных выданьняў у Нямеччыне*, у: *Literatura emigracyjna Rosjan, Ukraińców i Białorusinów*, Lublin 2001, с. 267-290; *Нацыянальная мова ў дасьледаваньнях беларускага эміграцыйнага асяродка ў Каўнасе*, у: *Język i kultura białoruska w kontakcie z sąsiadami*, Warszawa 2001, с. 35-46; *Праблемы культуры мовы на старонках беларускіх эміграцыйных часопісаў „Віці”, „Веда” й „Рада Кругу”*, у: *Dialog w literaturach i językach słowiańskich*, t. 1, Opole 2003, s. 333-341; *Эміграцыйная газета „Бацькаўшчына” ў абароне беларускае мовы*, у: Беларусіка – Albaruthenica, №17, Мінск 2001, с. 219-228.

⁴ *Із Зборкі пазнаньня й чысьціні мовы 3.XI.1951 г.*, у: „Веда”, Нью-Ёрк, кастрычнік – сьнежань 1951, с. 152-154.

⁵ Тамсама, с. 153.

⁶ Псэўданім Ніны Паньковай.

⁷ Тамсама, с. 154.

Слова *ліпучы ўжываецца ў значэнні расейскага заразны, польскага zakaźny*. *Ліпучка* – гэта заразная хвароба. Ужываецца, між іншым, у паўночна-заходняй Полаччыне ды Наваградчыне⁸.

Ян Станкевіч прыводзіць таксама ветлівыя звароты, такія як *спадар ды вашэць, вашэця*⁹.

Словы *спадар, спадарыня, спадарства* выступаюць ужо ў XV стагоддзі, напрыклад: *Яго спадарства пагібнецць а воінства* (з *Сказання а Сівільле* з XV ст.); *Спадарыня, перапёлачка, зорухна, зернетка, дай ложкачку дзіцятку варыўца сырога* (з *Баркулабаўскага Летапіса*); *Спадару Божы, чыстая вада твая ачысьці цела мае грэшнае* (з *Аль Кітабу*)¹⁰.

Ваша, вашэць, вашэця паўсталі з *ваша міласць*. Выступае ў прыказцы: *Я вашаць, і ты вашаць; хто ж нам хлеба напашаць*. Прыналежаць прыметнікі – для мужчынскага роду *вашэцеў* і для жаночага *вашэцін*¹¹.

На красавіцкай зборцы ў 1952 годзе ў Нью-Ёрку абмяркоўвалася значэнне словаў: *закідаць, упікаць, дакараць*. У беларускай народнай мове слова *закідаць* ужываецца толькі ў значэнні расейскага *забрасывать*, а не расейскага *упрекать*, ці польскага *zarzysać*. Пашыраныя ў друку *закід, закідаць* менавіта ў значэнні польскага *zarzysać* зьяўляюцца палянізмамі. Палянізмы гэтыя зусім непатрэбныя, бо ў беларускай мове ёсць такія ўласныя словы, як: *упікі – упікаць, дакоры – дакараць*. І таму зборка пастанавіла ўжываць іх, а не чужыя пераробкі¹².

Шмат паведамленняў пра зборкі Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва знаходзім у *Хроніцы* часопіса „Конадні”¹³.

4 чэрвеня 1955 году прайшла дыскусійная зборка, прысьвечаная слоўніку беларускае мовы. Разглядаліся на ёй такія словы, як: *чытач, чытаньнік, чытар*. Вось да якіх высноваў прыйшлі ўдзельнікі зборкі.

Першае слова з гэтай групы было прышчэпленое беларускай мове й пашыранае празь беларускую прэсу й друк на пачатку XX стагоддзя. Яно найчасцей ужываецца ў значэнні ‘спажыўца прэсы,

⁸ Тамсама.

⁹ Я. Станкевіч пры ўчасьцю Ант. Адамовіча, *Маленькі маскоўска-беларускі слоўнічак фразалёгічны і прыказкаў*, у: „Веда”, № 1 (6), Нью-Ёрк, студзень 1952, с. 1-21.

¹⁰ Тамсама, с. 18.

¹¹ Тамсама, с. 19.

¹² *Из зборкі пазнаньня беларускае мовы 12 красавіка 1952 г.*, у: „Веда”, № 4 (9), Нью-Ёрк, красавік 1952, с. 116.

¹³ *Хроніка*, у: „Конадні”, № 3, Нью-Ёрк 1955, с. 91-95.

кніжак, твораў паасобных аўтараў’ (напрыклад: *часаніс мае шырокі круг чытачоў, пісьменьнік хутка знайшоў свайго чытача*). Яно сваім значэньнем адпавядае чужамоўным: *читатель, czytelnik, rieder, Lieser*.

Народнае слова *чытаньнік* ужываецца для азначэньня ‘асобы, што выконвае самую чыннасьць чытаньня’ (*добры зь яго чытаньнік – за дзень усю кнігу прачытаў*)¹⁴.

Чытар, таксама слова народнае ды ў сваім значэньні падобнае да *чытаньніка*, але ў паасобных выпадках яно ўжываецца для азначэньня ‘асобы, якая ўголас адчытвае нешта іншым’ (*чытар малітвы над нябошчыкам адчытае*). Яно раўназначнае з расейскім *чтец*, нямецкім *Vorleser*, ангельскім *elocutionist*¹⁵.

На зборцы быў выяўлены погляд, што паўсталыя ў сучаснай беларускай мове розныя адценьні значэньня гэтых трох словаў – карысная зьява й варта гэтыя адценьні ў далейшым замацоўваць. Ян Станкевіч выказаўся, што гэткая дыфэрэнцыяцыя значэньня зусім лішняя, а слова *чытач* наогул трэба выкінуць зь беларускае мовы, як непатрэбны барбарызм (украінізм)¹⁶.

Далей на зборцы Антон Адамовіч надаў каля сотні словаў, запісаных у Смаленшчыне, але часта ўжываных таксама ў іншых мясцовасьцях Беларусі. Сярод гэтых словаў найбольш цікавасьці выклікалі наступныя: *утравець* ‘зарасьці травой’, *асянець* ‘рабіцца надвор’ю як увосень’, *час улягу* ‘час класьціся спаць’, *удаліна* ‘далёкі край, далёкая чужына’, а таксама антонімы, напрыклад: *гарывы – нізовы, заўвета* ‘ветлівая заўвага’ – *загада* ‘распараджэньне’, *розум – безум* і гэтак далей¹⁷.

Вялікі клопат пра чысьціню беларускае мовы праяўляла газета „Бацькаўшчына”, якая ўжо зь першых нумароў прысьвячала гэтаму пытаньню сталую рубрыку *Куток мовы*. У рамках *Кутка мовы* друкаваліся пэрыядычныя артыкулы мовазнаўца Яна Станкевіча: *Некаторыя групы словаў беларускае мовы*¹⁸ і *Аб некаторых словах і хормах нашае мовы*¹⁹.

¹⁴ Тамсама, с. 93.

¹⁵ Тамсама, с. 94.

¹⁶ Тамсама.

¹⁷ Тамсама, с. 94-95.

¹⁸ Др Ян Станкевіч пры ўчасьцю Ант. Адамовіча, *Некаторыя групы словаў беларускае мовы*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 113-118, Мюнхэн, 24 жніўня – 28 верасьня 1952.

¹⁹ Я. Станкевіч, *Аб некаторых словах і хормах нашае мовы*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 20 (250) – 44 (274), Мюнхэн, 15 траўня – 30 кастрычніка 1955.

У Прадмове ад Рэдакцыі газэты чытаем:

„Групы беларускіх словаў, што гэтак друкуем, былі зьмешчаны ў «Маскоўска-беларускім слоўніку фразэолёгічным і прыказкаў», каторы быў надрукаваны ў Менску ў 1944 годзе перад самым прыходам бальшавікоў. Выдавецтва не забрала яго з друкарні, і дзеля таго ён сьвету не пабачыў, дарма што быў ужо надрукаваны. Дзеля гэтага фразы й прыказкі зь менаванага слоўнічка былі перадрукаваны ў № 1 (6) навуковага часопісу «Веда» за 1952 год, а слоўныя групы друкуем у «Бацькаўшчыне»²⁰.

Дзеля прыкладу, „Бацькаўшчына” зьвяртае ўвагу на памылковае выкарыстаньне слова *злучаць*: *злучаць*, *злучыць*, *рабіць злучэньне* нечага можна толькі мэханічна, фізычна ці хэмічна, *злучаючы*, напрыклад, пакоі, гурты жывёлы ці элемэнты чаго-небудзь. Калі ж рэч датычыць зьвязваньня духоўнага, ідэалягічнага, псыхалягічнага ці палітычнага, дык можна толькі *задзіночваць*, і таму павінна быць: *Задзіночанья Нацыі*, *Задзіночаньне Беларускіх Вэтэранаў*, *Задзіночанья Штаты Амэрыкі*. Гэтае слова не зьяўляецца палянізмам у беларускай мове, таму што выступае ўжо ў летапісах, напрыклад: *Альгерд і Кейстут задзіночыліся проці Яўнута*, а таксама ў жывой народнай мове²¹.

Падобным чынам Ян Станкевіч асьвятляў значэньне лексэмаў *завыкаць*, *засоўваць*, *запіраць*, *заічапляць* і *зачыняць*.

Завыкаем толькі на замок і замкнёнае *адмыкаем* ключом, а *засоўваем* толькі на засаўку. Агульным тэрмінам для замыканьня й засоўваньня можа быць *запіраньне*. Можна яшчэ *заічапляць* на кручок, альбо *завальваць* завалам. Ва ўсіх іншых выпадках *зачыняем*, *адчыняем*, *прычыняем* і *раічыняем*.

Зразумела, *зачыняць* можна ня толькі вароты, дзьверы, вокны, але таксама й вочы, вусны, рот, кнігу, сшытак. Вядома, што па-беларуску можна таксама й *закрыць* вочы, кнігу, але толькі, напрыклад, рукой, насаткай ці нечым іншым. Вочы, апрача таго, можна *заплюшчыць* ці *прыплюшчыць*.

Слова *зачыняць* выкарыстоўваецца вельмі шырока. *Адчыняюцца* й *зачыняюцца* крамы, гэта значыць, што пачынаюць і перастаюць у іх гандляваць у вызначанья гадзіны дня. Таксама кажам аб пачатку й канцы працы розных устаноў. *Адчыняюцца* й *зачыняюцца* розныя

²⁰ Некаторыя групы словаў беларускае мовы, у: „Бацькаўшчына”, № 113, Мюнхэн, 24 жніўня 1952, с. 3.

²¹ Куток Мовы, у: „Бацькаўшчына”, № 9, Мюнхэн, 25 сакавіка 1948, с. 6.

паседжаньні. Тут, дарэчы, можна казаць, што паседжаньні *пачынаюца* й *канчаюца*.

Выразна відаць, што Я. Станкевіч пазьбягае словаў *адкрываць* і *закрываць*, як нехарактэрных для беларускае мовы ў гэтакіх менавіта кантэкстах. Адначасова аднак падкрэсьлівае, што гаварыць можам пра ўсё *адкрыта*, *шчыра*, але ні ў якім выпадку *не адчынена*²².

Шмат месца Я. Станкевіч прызначае дзеля абмеркаваньня словаў з корнем *кон-*, а менавіта: *кон*, *канаваць*, *накановаць*, *наканаваны*; *конадзень*, *наконадні*.

У беларускай мове слова *кон* мае некалькі значэньняў. Асноўнае значэньне раскрываецца ў канцы жыцьця, канцы рознай дзейнасьці, імкненьняў, заданьняў. Сынонімам да яго зьяўляецца лексэма *доля*, а эквівалентамі ў польскай мове будуць словы *los*, *przeznaczenie*: расейскія адпаведнікі – *рок*, *предопределение*. Ад слова *кон* узьніклі дзеясловы *канаваць*, *накановаць*, а ад гэтага апошняга – прыметнік *наканаваны*. Шмат прыкладаў слова *кон* і вытворных ад яго сустракаецца ў творчасьці Максіма Гарэцкага й Міхася Зарэцкага: *Такое яму канаваньне ад Бога. Каму Бог якую сьмерць кануець, на кануець, так і ўміраець кажны. Яму такое канаванне жыцьцё*. Таксама Вацлаў Ластоўскі ў сваім слоўніку падае прыклады, як хоць бы: *Мне наканавана такая доля*.

Другое значэньне слова *кон* адпаведнае расейскаму *очередь* і польскаму *kolej*, напрыклад: *Ня твой кон пачынаць*.

Корань *кон* уваходзіць у слова *конадзень*, якое складаецца з дзвюх частак, менавіта – *кон* і *дзень*. Яму адпавядае польскае *przedzień*; *наконадні* – *w przededniu*²³.

Выразна відаць, што, пішучы пра беларускую лексыку, Ян Станкевіч стараецца заўсёды параўнаць яе з адпаведнымі прыкладамі ў суседніх мовах ды падмацаваць свае меркаваньні цытатамі зь гісторыі беларускае мовы, як у выпадку групы словаў са значэньнем ‘крыўды’.

Крыўда (польскае *krzywda*, маскоўскае *обида*) і вытворныя ад яго – *крыўдзіць*, *пакрыўдзіць*, *ускрыўдзіць*, *пакрыўджаны*, *ускрыўджаны*, *крыўдны*, *крыўдна*, *крыўднік*, які мае свае эквіваленты ў польскай мове (*krzywdziciel*) і ў расейскай (*обидчик*) ды жаночага роду *крыўдніца*. Слова *крыўднік* знаходзіцца, між іншым, у *Аль Китабе*:

²² Некаторыя групы словаў беларускае мовы, у: „Бацькаўшчына”, №№ 115-116, Мюнхэн, 7-14 верасьня 1952, с. 3.

²³ Тамсама.

Муж быў крыўднік людзкі, ілгаў і крадаў. Слова крыўдаваць значыць чуцца пакрыўджаным: *Грэх, чалавеча, на жыццё крыўдаваць*²⁴.

Ян Станкевіч прысьвьячае нямала ўвагі выкарыстанню ў беларускай мове займеньнікаў *гэты, гэны* й *той*, якія азначаюць тры ступені аддалення. Разглядае ён цэлы шэраг словаў, такіх як: *гэты, гэны, той; гэт'кі, такі; гэтак, гэнак, так; гэтта, гэнам, тут, там; гэтулькі, гэнулькі; адгэтуль, адгэнуль, адтуль* ці *стуль; дагэтуль, дагэнуль, датуль*.

„З прыведзеных словаў тыя, што маюць у васнове *гэт-* (*гэты, гэт'кі, дагэтуль* і інш.), ужываюцца ў дачыненні да таго, што блізка ў прасторы або ў часе. Тыя, што маюць у васнове частку *гэн-* (*гэны, гэн'кі, гэнакі* і г.д.) – у дачыненні да таго, што ў прасторы або ў часе далёка або прынамсі далей супроць першых. А ўсе іншыя (*той, такі, так* і інш. пад.) – калі выразна не паказваецца, але кажацца агульна.

Прыклады: *Мы сядзім ля гэтага стала, а яны ля гэнага. Хто мяняе, у таго хамут гуляе. (...) Адгэтуль (прыкладам, дзе мы стаім) пачынаецца наша сенажаць і цягнецца ажно вунь дагэнуль.*

Ад *дагэтуль* і *дагэнуль* утварыліся прыметнікі *дагэтулешні* й *дагэнулешні* із значэннем, адпаведным прыслоўям, ад якіх яны паўсталі²⁵.

У перыядычнай публікацыі *Аб некаторых словах і хормах нашае мовы* Ян Станкевіч заўважае, што пісаць пра беларускую мову, маючы на ўвазе практычна-ідэйныя заданні, надзвычай цяжка, таму што, па ягоных словах:

„Мы належым да народаў, мякка кажучы, падупалых, каторых мовы падпалі пад большы чужы ўплыў, чымся гэта бывае, уплыў на толькі вялікі, што ён пагражае быцццю самае мовы. З другога боку, з прычыны таго-ж нацыянальнага падупаду, лік нашых беларускіх моваведаў абмежуецца пару адзінкамі, каторыя прытым-жа разлучанія зязлезнай завесай, ня могуць сумесна працаваць, а моваведная роўня неспэцыялістых надта-ж нізкая²⁶.

Я. Станкевіч паведамляе, што ў нізцы сваіх артыкулаў на практычныя тэмы намерваецца, па-першае, адзначаць барбарызмы й заганы ў

²⁴ Тамсама.

²⁵ Тамсама, № 114, Мюнхэн, 31 жніўня 1952, с. 3.

²⁶ Я. Станкевіч, *Аб некаторых словах і хормах нашае мовы*, у: „Бацькаўшчына”, № 20 (250), Мюнхэн, 15 траўня 1955, с. 3.

мове беларускага друку, па-другое, навукова разглядаць некаторыя ўставічныя барбарызмы й скрыўленьні, па-трэцяе, адзначаць тое, што добрае ў мове пішучых па-беларуску; па-чацьвертае, звяртаць увагу на некаторыя добрыя словы, нясустраканыя ў беларускім друку²⁷.

Я. Станкевіч задумоўваецца, наколькі мэтазгодна насычаць мову дыялектнай лексыкай.

„Ведама, калі-б кажны пачаў уносіць у літаратурную мову ўсе асаблівасьці свае мясцовае гаворкі, дык ізь літаратурнай моваю сталася-б так, як ізь моваю народнай – паўстала-б шмат літаратурных гаворак, а гэта тое самае, што ня было-б літаратурнае мовы, бо літаратурная мова – адна ўсім людзём данага народу. Каб-жа была літаратурная мова, то трэба перш-наперш браць да яе словы й хормы з таго дыялекту народнае мовы, што стаўся яе асноваю, значыцца, у нас ізь дыялекту сярэдняга; чаго чыста беларускага няма ў ім, тое браць ізь беспасярэдне мяжуючых ізь ім дыялектаў; чаго ў гэтых няма, браць ізь дальшых і г.д., ажно да пагранічных із чужымі мовамі ўлучна. Чаго няма ў народнай мове, таго трэба глядзець у багатым жарале старое нашае мовы літаратурнае й народнае (ёсьць памяткі абедзьвix) і адно, чаго й там нямашака, тое мусім тварыць подле нормаў і духа народнае мовы, а ня подле таго, што каму падабаецца. Цяжкасьць споўніць гэта ёсьць у тым, што трэба знаць гаворкі нашае народнае мовы і нашу старую мову, а на гэта ў нас адныя мала, а другія ані не зварачаюць увагі”²⁸.

3.1.2. Эміграцыйны друк пра захаваньне захаваньне чысьціню беларускае мовы на Бацькаўшчыне

Беларускія мовазнаўцы ў Беларусі таксама бачылі праблему засьмечваньня роднае мовы чужымі словамі й цэлымі словазлучэньнямі. Заўважае гэта эміграцыйны часопіс „Навіны зь Беларусі”.

У артыкуле *Моўныя й палітычныя рыкашэты*²⁹ прыводзіцца цэлы шэраг моўных хібаў з розных беларускіх газэтаў, напрыклад, з „Гомельскай праўды”: *прыступіць да догляду пасеваў* замест *пачаць догляд пасеваў, зьвярнуцца да сабраўшыхся* замест *звярнуцца да прысутных*; з „Астравецкай праўды”: *не адкажа ў дапамозе* замест *не адмовіць у дапамозе* і г.д.

²⁷ Тамсама.

²⁸ Тамсама, № 26 (256), Мюнхэн, 26 чэрвеня 1955, с. 3.

²⁹ *Моўныя й палітычныя рыкашэты*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 14 (85), Нью-Ёрк, 31 ліпеня 1967, с. 4-5; спасылка на: Р. Цьвік, *Мова – зброя журналіста*, у: „Зьвязда”, Мінск, 13 ліпеня 1967.

„Культура мовы – гэта праблема ня толькі настаўнікаў, пісьменьнікаў, журналістых ці мовазнаўцаў. Праблема культуры мовы – справа грамадзкая, усенародная. (...) І справа, відаць, у тым, каб усвядоміць гэта (усе, хто гаворыць, падпарадкоўваюцца моўнай норме) і зрабіць моўную норму ня ворагам сваім, а памочнікам. Асобная моўная памылка ня страшная сама па сабе. Небяспечна тое, што за ёй часта хаваецца пэўная тэндэнцыя, якая супярэчыць як існуючай (стылістычнай, граматычнай) норме, так і самому духу мовы”³⁰.

Часопіс „Навіны зь Беларусі” спасылаецца на газету „Звязда”, якая звярнула ўвагу на патрэбу абмеркавання культуры мовы з улікам звычайнага, псыхалягічнага й пэдагагічнага яе аспектаў, а таксама ролі школы, газэтаў, радыё, тэлебачання, тэатру й літаратуры.

„Толькі на роднай мове чалавек можа найбольш поўна раскрыць сваю душу й выказаць самае заповітнае пачуццё”³¹.

Родная мова зьяўляецца асновай нацыянальнай культуры.

„Толькі той пісьменьнік глыбака пакажа жыццё народу й па кіне след у літаратуры, калі нястомна ўзбагачае сваю мову, набірае колеры й адценні, вобразы й малюнкі ад жывое мовы народу. І ня проста набірае, ня проста пазычае, а памагае шліфаваць і ўдасканальваць моўныя скарбы”³².

3.2. Моўная палеміка на старонках эміграцыйнага друку

Праблемам чысьціні беларускае мовы ды яе будучыні, а таксама ўпарадкаваньню правапісных нормаў была прысьвечаная адмыслова ўведзеная газэтай „Бацькаўшчына” рубрыка *Куток мовы*. Гэтая ініцыятыва „Бацькаўшчыны” сустрэлася з адабрэньнем. Станіслаў Станкевіч напісаў:

³⁰ *На ўсеагульнае абмеркаваньне*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 5 (100), Нью-Ёрк, 15 сакавіка 1968, с. 3-4; спасылка на: „Звязда”, Мінск, 6 сакавіка 1968.

³¹ *Нацыянальная па форме й нацыянальная па зьместу*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 15 (110), Нью-Ёрк, 15 жніўня 1968, с. 5; спасылка на: Марына Барсток, *Свой дар*, у: „Польмя”, № 4, Мінск 1968, с. 202-203.

³² „*Літаратура і мова*” Р. Шкрабы, у: „Навіны зь Беларусі”, № 22 (141), Нью-Ёрк, 30 лістапада 1969, с. 7; спасылка на: Р. Бярозкін, *Калі ў крытыку жыве чытач*, у: „Беларусь”, № 10, Мінск 1969, с. 26.

„Дык трэба толькі вітаць ініцыятыву «Бацькаўшчыны», якая дзеля працы над культурай беларускае мовы ўвяла на сваіх бачынах адмысловы аддзел *Куток мовы*»³³.

Аказалася, што найбольш плённым аўтарам *Кутка мовы* быў Ян Станкевіч. Ён сыстэматычна выпаўняў гэты *Куток мовы* сваімі артыкуламі, паказваючы, якія словы й формы павінны ўжывацца ў беларускай мове, а якія, як непатрэбныя барбарызмы й штучныя нэалёгізмы, ужывацца не павінны.

Прапановы Яна Станкевіча выклікалі шмат разнагалоссяў. Нeadнойчы паяўляліся палемічныя артыкулы. Тэмай цікавіліся ня толькі мовазнаўцы. У дыскусіі пра беларускую мову на старонках „Бацькаўшчыны” ў 1953 годзе прыняў удзел вядомы беларускі эміграцыйны пісьменьнік Масей Сяднёў, змяшчаючы ў *Літаратурным Дадатку* артыкул пад назовам *Некалькі заўваг аб нашай мове*³⁴. Масей Сяднёў піша, што ён не зьяўляецца мовазнаўцам, тым ня меней адчувае патрэбу, а нават абавязак, выказаць свае меркаваньні пра мову беларускіх эміграцыйных выданьняў.

Напачатку канстатуе ён, што натургі эміграцыйных мовазнаўцаў прынеслі, побач з дадатнімі, таксама й адмоўныя вынікі, да якіх М. Сяднёў залічае аморфнасьць мовы, паўсталую ў выніку экспэрымэнталізму, які ўзводзіцца ў ступень закону, абавязковага граматычнага правіла, і такім чынам стварае небясьпеку для літаратурнае мовы, і без таго няўстойлівай у сваіх нормах. Канкрэтная небясьпека хаваецца ў непрызнаньні ці разбурэньні пэўных традыцыяў, якія набыла беларуская мова, а без традыцыі ня можа быць гутаркі аб адзінай нацыянальнай мове. Мова ня любіць частых паправак, яна кансэрватыўная – адзначае М. Сяднёў.

У аўтара паявілася ўражаньне, што беларускі эміграцыйны друк да пачатку 1953 году ня выпрацаваў нормаў адзінай, сталай літаратурнай мовы, а ўсё яшчэ сядзіць у этнаграфізьме. „Што ні газета – то й мова, што ні аўтар – то й выдумка”³⁵ – піша М. Сяднёў, які ў літаратурнай мове эміграцыйных часопісаў заўважае хутчэй разнастайнасьць беларускіх дыялектаў, чым кніжную мову. Пры гэтым – як адзначае аўтар артыкулу – раскошна пачуваюць сябе барбарызмы,

³³ Ст. Станкевіч, *Мае заўвагі да Кутка мовы*, у: „Бацькаўшчына”, № 37 (367), Мюнхэн, 11 верасьня 1955, с. 3.

³⁴ Масей Сяднёў, *Некалькі заўваг аб нашай мове*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 1-2 (132-133), Мюнхэн, 7 студзеня 1953, с. 5-6.

³⁵ Тамсама, с. 5.

часцей польскага ці расейскага паходжанья. М. Сяднёў падкрэслівае, што ён не адмаўляе аўтарам у праве на свой уласны стыль. Не такая мэта ягонага артыкулу.

Сярод закідаў, якія пісьменьнік паставіў розным выданьням, апынулася й адсутнасьць пашаны да найлепшых майстроў беларускага слова – да тых пісьменьнікаў, якія паклалі фундамэнт літаратурнай мове.

М. Сяднёў, ацэньваючы дбайнасьць пра чысьціню мовы беларускіх эміграцыйных выданьняў, станю́ча піша пра газэту „Бацькаўшчына”. Сярод тых часопісаў, якім трэба было б праявіць большы клопат пра чысьціню мовы, аўтар публікацыі называе такія навуковыя выданьні, як „Веда” й „Запісы”.

М. Сяднёў крытычна ацэньвае тэндэнцыю ствараньня штучнае, чыстае мовы, абстрагаванае ад уплыву заходніх, а ў першай чаргоvasьці – усходніх суседзяў. Гэтакая тэндэнцыя змушае навукоўцаў да сьвядомага ствараньня нэалягізмаў, пры гэтым не заўсёды ўдалых. Такая мова гучыць як эспэранта – піша М. Сяднёў. Аўтар публікацыі адзначае, што пэўныя падабенствы і ўплывы – рэч зусім натуральная, і таму ня трэба празьмерна баяцца польскага ці расейскага ўплыву. На думку Сяднёва, лепш праяўляць большую экспансію на мовы вялікіх суседзяў Беларусі, чым загадзя здаваць пазыцыі. Варта пры гэтым памятаць, што найбольш псуюць беларускую мову чужыя сынтаксічныя канструкцыі. Яны ліквідуюць спэцыфіку мовы, яе псыхалёгію, як піша М. Сяднёў.

Рэдакцыя газэты „Бацькаўшчына” падкрэслівае, што не ва ўсім згаджаецца зь меркаваньнямі аўтара публікацыі, аднак надрукавала гэты артыкул, лічачы, што трэба больш месца прызначаць мовазнаўчым пытаньням, і спадзеючыся, што гэты артыкул выкліча шырэішую дыскусію, якая прынясе несумненную карысьць мове³⁶.

Чарговыя роздумы Масаея Сяднёва пра беларускую мову былі выкліканыя палемічным артыкулам Яна Станкевіча, у якім мовазнаўца назваў заўвагі Сяднёва надта агульнымі. У адказ пісьменьнік вырашыў удакладніць свае разважаньні пра неабходнасьць стварэньня адзінае беларускае літаратурнае мовы ў эміграцыі.

„Час, нарэшце, нашаму мовазнаўству ўзьняцца ад эмпірызму да навуковага абагульненьня – дэструкцыйны этнаграфізм не заўсёды ў дружбе зь літаратурнай мовай. Зразумела, мовазнаўства, як такое, ня можа ўзяць на сябе абавязку стварэньня літа-

³⁶ Ад Рэдакцыі, тамсама, с. 6.

ратурнай мовы – роля пісьменьніка тут куды больш значная і найбольш актыўная. Затое мовазнаўства павінна падказаць тэндэнцыю разьвіцця мовы, згодную зь яе духам. (...)

Да найбольш прыкметнай тэндэнцыі нашага мовазнаўства я залічаю тэндэнцыю скрайнага сэпаратызму. (...) Практычна гэтая тэндэнцыя выявілася ў няправільных дачыненнях да некаторых ужо старых, традыцыйных (а без традыцыі ня можа быць літаратурнай мовы) нормаў і замене іх новымі. Замена гэтая адбываецца за кошт правінцыяналізмаў і нэалагізмаў. На першы погляд – нічога надзвычайнага: такія шляхі вядомыя для кожнай літаратурнай мовы. Сапраўды ў гэтым нічога дрэннага не было-б, калі-б гэтыя не было самамэтамі. Тут вельмі важным зьяўляецца пытаньне – наколькі ўспрыімальнай будзе такая наша літаратурная мова, як эстэтычнае цэлае, ці будзе яна тым, што называюць стыхійай, ці будзе яна нарэшце з народу – і ў народ? Мне ўсё-ж думаецца, што мовазнаўчая дзейнасьць па-за гэтым – ня мае сэнсу³⁷.

Працягваючы палеміку зь Я. Станкевічам, М. Сяднёў удакладніў таксама, што меў на ўвазе, пішучы ў папярэдніх разважаньнях пра мэтазгоднасьць большае экспансіі беларускае мовы на мовы вялікіх суседзяў Беларусі. Беларускі пісьменьнік заклікае не адракацца ад некаторых беларускіх словаў толькі таму, што яны выступаюць у суседніх мовах, бо вялікая частка зь іх агульнаславянскага паходжаньня. Дык ці варта, напрыклад, такое слова як *хлеб* замяняць *емінай* толькі таму, што *хлеб* выступае ва ўсіх славянскіх мовах? – пытае М. Сяднёў і адказвае, што, натуральна, няма такой патрэбы, ды заклікае прытрымлівацца таго, што сталася ўжо нормай і традыцыяй у беларускай мове³⁸.

У палеміку між Я. Станкевічам і М. Сяднёвам уключылася таксама рэдакцыя газеты „Бацькаўшчына”, прыгаварваючы Сяднёву, што слова *еміна* Я. Станкевіч ніколі не ўжываў і не ўжывае ў значэньні слова ‘хлеб’, але выключна ў значэньні слова ‘ежа’³⁹. У сваю чаргу Я. Станкевіч у публікацыі *Адказ на адказ сп. М. Сяднёва* адзначае наступнае:

„Слова *еміна* і прыметнік *еміны* запісаныя ў Пархвенаве Вялейскага пав., адылі ў Барысаўшчыне, Лепельшчыне й Полаччыне, у пав. Сеньскім, у Пскоўшчыне і ў беларускай часьці Цьвер-

³⁷ Масей Сяднёў, *Яшчэ аб нашай мове*, у: „Бацькаўшчына”, № 49 (180), Мюнхэн, 13 сьнежня 1953, с. 3.

³⁸ Тамсама.

³⁹ *Ад Рэдакцыі*, у: „Бацькаўшчына”, № 49 (180), Мюнхэн, 13 сьнежня 1953, с. 3.

шчыны, а пэўне што й гэтымі мясцовасьцямі пашырэнне яго ня абмежуецца”⁴⁰.

Палемічную публікацыю пад назовам *Янка Станкевіч далей калечыць беларускую мову*⁴¹ зьявіў таксама часопіс „Новае Жыцьцё”. Сяргей Пасечны выступае супраць празьмернага пурызму беларускага эміграцыйнага моваведа. Шырока выкарыстоўваючы словы й звароты, характэрныя Янку Станкевічу, аўтар піша зь непрыхаванай іроніяй:

„У «Бацькаўшчыне» № 21/22 з даты 26.5.57 г. на апошняй балонцы зьмешчана зацемка «Да беларусаў-каталікоў Амэрыкі» падпісаная «Вернік». Я думаю, што Верніку ня трэба было хавацца пад псеўданімам, бо кожны згадае, што гэтую зацемку пісаў «прафэсар» доктар Янка Станкевіч.

З зацемкі даведваемся, што да «Задзіночаных Гаспадарстваў Амэрыкі» пераехаў на «вуставічнае» жыцьцё ксьдз Пранціш Чарняўскі, які на Верніцу «імшыў» імшу, чытаў «Ванэлю» і казаў «Казань» пабеларуску.

Далей гаворыцца, што кс. Чарняўскі далей будзе «імшыць» беларусам і будзе вясці грамадзка-рэлігійную працу ў стэйце Нью Ёрк, і магчыма будзе выдавацца «беларускакаталіцкі часопісец». (...)

Хаця гэтую зацемку пісаў «прафэсар» доктар Я. Станкевіч, зацемка гэтая насоўвае сумныя думкі аб лёсе нашай мовы на эміграцыі. Калі гэтак патрывае далей і беларусы прынялі-бы мову Станкевіча, Юхнаўца ды іншых жанглёраў беларускае мовы, дык можна сьмела цьвердзіць, што спаткаўшыся з беларусамі не эмігрантамі, будзем столькі-ж разумець адзін другога, колькі можна разумець беларус канадзкага эскімоса ці палінэзыйца”⁴².

С. Пасечны прыводзіць шмат прыкладаў лексыкі, характэрнае для мовы Я. Станкевіча, Піша „аб ягоных «захаўках» і «еміне», «думніцы» ды іншых Станкевіча-крывіцкіх словах”. Задумоўваецца таксама над значэньнем слова *часанісец*, бо гэтае слова больш пасуе да асобы чым да рэчы. Меркаваньнем Пасечнага, Я. Станкевіч нярэдка бярэ іншаземныя словы ды перакладае іх на беларускую мову. З прыкладам гэтага маем дачыненне ў *часанісецу*.

⁴⁰ Я. Станкевіч, *Адказ на адказ сп. М. Сяднёва*, у: „Бацькаўшчына”, № 50 (181), Мюнхэн, 20 сьнежня 1953, с. 3.

⁴¹ Сяргей Пасечны, *Янка Станкевіч далей калечыць беларускую мову*, у: „Новае Жыцьцё”, № 1 (31), Сыднэй 1958, с. 7-8.

⁴² Тамсама, с. 7.

„Ёсьць славянскае слова летапісец. Славянскае «лета» Янка вельмі хутка пераменіць ў час і такім чынам славянскі «летапісец» па беларуску гучыць «часапісец». І вось «прафэсар» доктар філялёгіі Янка Станкевіч змяшаў гарох з капустай»⁴³.

Цімох Саладуха ў артыкуле *Больш шкоды чымсь карысьці*⁴⁴, зьмешчаным на старонках часопіса „Аб’яднаньне”, прыводзіць шмат прыкладаў з друку, якія Я. Станкевіч лічыць русыфізмамі. Адным з такіх словаў зьяўляецца *вуглякоп*. Я. Станкевіч прапануе ужываць слова *капач*, з чым не пагаджаецца Ц. Саладуха і піша:

„Слова *вуглякоп* зьяўляецца словам складаным – гэта праўда, але чаму гэта мае быць русіфізм? Ці-ж у беларускай народнай мове няма падобных складаных словаў, як: *буралом, паранлай, самаход, ледакол, лесаруб, коламазь* і шмат, шмат іншых. Дык чаму-ж нельга сказаць *вуглякоп*? Яно напэўна будзе для ўсіх зразумелым і ня будзе выклікаць непаразуменьняў, бо адпавядае і лёгічнай інтэрпрэтацыі»⁴⁵.

У публікацыі пад назовам *У сьця няма сьці* на старонках часопіса „Шыпшына” крытыкуецца прапанова Я. Станкевіча, зьмешчаная ў *Падручніку крывіцкай (беларускай) мовы*, згодна зь якою, такія словы як *цесьць* і *чэсьць* ва ўскосных склонах трацяць першы склад.

„Мы ня будзем аспрэчваць добрых знаўцаў народнае мовы. (...) Напэўна ў народзе можна пачуць, хоць і зрэдку такую форму. Аднак, у літаратуру ўводзіць сьмехатворна і нават шкодна. У нас карыстаюцца адсечанымі словамі '*шчэ, на'т, трэ*', якія даюць выразнасьць у сказах, а не зацямяняюць сэнс. І калі мы скажам «*У цесьця няма чэсьці*», а доктар Я. Станкевіч зробіць ампутацыю гэтаму сказу, дык атрымаем штосьці недарэчнае»⁴⁶.

Аўтары „Шыпшыны” крытычна ставіліся да прапаноў мовазнаўцаў.

„Некаторыя тэарэтыкі даводзяць, што трэба пісаць гэтак, а ня іначай. Зьмяшчаюць па газэтах т. зв. куткі мовы. Правільней было б – куткі моваведы, але ня ў гэтым рэч. У гэтых «кутках» падаецца шэраг слоў з тлумачэньнем, як трэба іх пісаць. Так, напрыклад, сьцьвярджаюць: трэба пісаць «*кажннь*» і «*сяньня*». Ня

⁴³ Тамсама, с. 8.

⁴⁴ Цімох Саладуха, *Больш шкоды чымсь карысьці*, у: „Аб’яднаньне”, № 3 (61), Лёндан, красавік 1956, с. 20-24.

⁴⁵ Тамсама, с. 21.

⁴⁶ *У сьця няма сьці*, у: „Шыпшына”, № 7, Міхельсдорф 1948, с. 56.

іначай. Слова «*кожны*» паводле думкі газетных лінгвістаў, нібыта паходзіць з украінскага «*кожний*», у той час, як «*кажны*» мы можам сустрэць у раньняга Купалы: «з *торбай* *кажны*, з *думкай* *важнай*». (...) Слова «*сяньня*» – піша такі мовавед, ёсьць арыгінальнае нашае, адзінае ў слоўніку Насовіча і ўпершыню ўжытае Максімам Гарэцкім.

Такі довад зусім не пераканаўчы, бо ў раньняй паэзіі Купалы часта трапляліся русіцызмы. І калі ўжо сьцьвярджаць, што слова «*кожны*» ўкраінскае, дык можна таксама сказаць, што «*кажны*» ня нашае, а паходзіць з дыялекту падмаскоўнай вёскі... Затое ў слоўніку Ластоўскага, бадай у адзінага спатыкаем слова «*кожды*». А можа хто знойдзеца і параіць карыстацца гэтым «арыгінальным, адзіным».

Навошта шукаць хваробу мовы ў іншых і прыпісваць нейкія рэцэпты ў «Куткох мовы»? Рэцэпты прыпісваюць толькі «дахтары». Але не заўсёды мікстуры бываюць дзейнымі, калі яны рашчыненыя у мудрагельствах⁴⁷.

На старонках „Шыпшыны” крытыкуецца таксама празьмерны націскны разнабой. Нясталасьць у націску, напрыклад: *промень – прамень, вобраз – абраз, паседжаньне – пасяджэньне, момант – мамэнт* часта выкарыстоўваецца пісьменьнікамі, а асабліва паэтамі. Трэба аднак ведаць меры. Нельга праводзіць экспэрымэнты з мовай, так як – на думку аўтара публікацыі – робіць гэта Янка Станкевіч, які, змагаючыся з русыцызмамі й палянізмамі, мяняе месца націску ў шмат якіх словах.

„І так, у ягоным *Падручніку крывіцкае мовы* маем нямала слоў з націскам на канцавы склад: *вузёл, памачнік, чырванец, драбны, лягкі*. Прывядзе гэта да таго, што «рашчыняцца вараты» для розных экспэрымэнтаў. Ня будзе меры пачуцьця, дык усялякіх новых кур’ёзаў прычакаем⁴⁸.

Свае меркаваньні наконт уводжаньня ў літаратурную мову правінцыялізмаў выказаў Станіслаў Станкевіч.

„Пад правінцыялізмамі мы разумеем тыя словы й формы, якія ўжываюцца ў народнай мове, але ня ўжываюцца ў мове літаратурнай, або ўжываюцца ў ёй вельмі рэдка й ня ўсімі. Пры гэтым, правінцыялізмы можна падзяліць на дзьве групы: а) якія ў народнай мове ўжываюцца шырака й ведамья ў большыні

⁴⁷ *Куткі мовы*, тамсама.

⁴⁸ *Нясталыя націскі*, тамсама, с. 57.

народных гаворак, б) якія ўжываюцца толькі спарадычна і адно ў некаторых мясцовасцях.

На нашу думку, правінцыялізмы першае групы мы павінны ўжываць бяз ніякіх засьцярогаў, навет і тады, калі ёсьць у нашай мове іншае слова, агульна ў ёй ужыванае. Гэткім чынам мы павялічым толькі колькасць сынанаімаў, ад якіх нашай мове ніякай шкоды ня будзе. Затое-ж правінцыялізмы другое групы мы павінны ўводзіць у літаратурную мову толькі ў тых выпадках, калі на месцы іх ужываецца або барбарызм або няўдалы нава-твор. Гэта зусім не датычыць мовы паэтычнай, у якой для падчыркнення моўнага калярыту, пажаданыя й правінцыялізмы найбольш рэдкія, але для дадзенае мясцовасці характарыстычныя⁴⁹.

На думку С. Станкевіча, ніякіх засьцярогаў не павінны выклікаць такія словы, як: *цальнёг, сёлета, летась, ачуняць*.

„Затое няма найменшай патрэбы ўжываць вузкіх правінцыялізмаў, ведамых толькі ў абмежаваных мясцовасцях, а тым больш даваць ім перавагу й пяршыństwo, калі ёсьць з гэтым значеньнем іншыя чыста беларускія словы, шырока ведамыя і ў народнай мове і якія ў літаратурнай мове заваявалі поўнае права грамадзянства”⁵⁰.

Да такіх словаў Станіслаў Станкевіч залічае *другадзень* замест агульнапрынятага слова *аўторак*, *ці булак*, *болка* замест *воблака*.

Станіслаў Станкевіч, зьвяртаючы ўвагу на складаныя ўмовы разьвіцця беларускае мовы, стараецца паказаць станоўчыя вынікі мовазнаўчае дыскусіі на старонках газеты, але адначасова ставіцца крытычна да некаторых спробаў змяняць у мове тое, што ўжо ў ёй прыжылося, між іншым, піша ён:

„Сучасная беларуская літаратурная мова, якая, у сілу гістарычных абставінаў, разьвілася не із старой нашай літаратурнай мовы, але пачала фармавацца ў палавіне XIX стагодзьдзя на базе народных дыялектаў, ёсьць яшчэ маладая. З гэтае прычыны, а таксама ў сувязі зь неспрыяльным палітычным палажэньнем беларускага народу, у ёй яшчэ шмат формаў і словаў канчальна не ўстаноўленых, шмат лішніх барбарызмаў, як і непатрэбных новатвораў, на месца якіх маглі-б быць уведзены словы й формы беларускія, якія існуюць у мове народнай або ёсьць у старой бела-

⁴⁹ Ст. Станкевіч, *Мае заўвагі да Кутка мовы*, у: „Бацькаўшчына”, № 37 (367), Мюнхэн, 11 верасьня 1955, с. 3.

⁵⁰ Тамсама.

рускай літаратурнай мове, але ў сучасную літаратурную мову з розных прычынаў раней ня ўведзеныя.

Таму праца над культурай і чысьцінёй нашай сучаснай літаратурнай мовы вельмі патрэбная й карысная. Пры гэтым праца такая, як і кажная іншая культурна-нацыянальная праца, магчымая сяньня толькі на эміграцыі, бо на бацькаўшчыне, дзе праца ў галіне нацыянальнай культуры ўважаецца злачынствам, а ў галіне мовы праводзіцца прымусовае абрусеньне, нічога ў гэтым кірунку рабіць нельга⁵¹.

З ацэнкай, што Ян Станкевіч уводзіў зусім штучныя словы й правінцыялізмы, што ня ведаў беларускай літаратурнай мовы, не пагаджаюцца сёньня беларускія мовазнаўцы. Валер Булгакаў⁵² адзначае:

„Ян Станкевіч цягам усяго свайго жыцця адстойваў іншы, «мадэрны» падыход да мовы. Згодна зь ім, «літаратурную мову» трэба разумець як амальгаму першапачатных канструктаў, верыфікацыя (=залічэньне ў склад літаратурнае мовы) якіх мае адбыцца ў ходзе шырокай публічнай дыскусіі з удзелам усіх зацікаўленых прадстаўнікоў беларускай культурнай эліты»⁵³.

У ацэнцы Валера Булгакава, вялікая колькасць палемік і дыскусіяў, выкліканых тэарэтычна-мовазнаўчай спадчынай Яна Станкевіча, вынікае з таго, што для Станкевіча ў мове няма нічога наперад дадзенага.

„У гэтым сэнсе ён радыкальна разводзіць «этнічную» беларускую мову (гаворку, якой карыстаюцца ў вёсцы і г. д. і да якой апэлююць моўныя кансэрватары) і «нацыянальную» або «літаратурную» мову, якая ствараецца, г. зн. у адносінах да якой устаўляецца канвэнцыя культурнымі элітамі ў працэсе іх інтэрактыўнай камунікацыі. Пры гэтым тыя моўныя канвэнцыі, якія раней былі ўстаноўленыя некрытычна, г. зн. пры ўстанавленьні якіх не былі выкарыстаныя напоўніцу самабытныя рэсурсы беларускай *этнічнай* мовы (= гаворак), Станкевіч паддае радыкальнаму перагляду. (...) Сам жа Станкевіч разумее «беларускую літаратурную мову» хутчэй як «беларускую нацыянальную мову», бо ў варунках каляніяльнага, паняволенага быцця беларускага народу літаратура не выконвае ўскладзенага на яе заданьня – быць палігонам выпрацоўкі новай, надэтнічнай мовы»⁵⁴.

⁵¹ Тамсама.

⁵² Валер Булгакаў, *Ад укладальніка*, у: Ян Станкевіч. Збор твораў у двух тамах, т. 1, Менск 2002, с. 7-16.

⁵³ Тамсама, с. 12.

⁵⁴ Тамсама., с. 12-13.

Я. Станкевіч у сваёй моўнай практыцы верна адлюстроўваў як фанэтычныя, гэтак і марфалягічныя рысы сярэдняй паласы сярэдняга беларускага дыялекту. Не пазьбягаў таксама вельмі рэдкіх словаў, характэрных толькі для некаторых рэгіёнаў ці асобных населеных пунктаў Крывіч-Беларусі. Ён дасканала адчуваў стылёвыя й сэнсавыя адценні сынонімаў, а калі заўважаў, што ў літаратурнай мове нестae нейкага слова, дык ствараў яго й папулярызаваў сярод беларускай эміграцыі.

Юрась Бушлякоў звяртае ўвагу на пурыстычныя тэндэнцыі ў моватворчай дзейнасці Я. Станкевіча⁵⁵:

„Цягам амаль шасці дзесяткаў гадоў навуковай працы Ян Станкевіч паслядоўна рэалізоўваў пурыстычныя прынцыпы, скіраваныя на выдзяленне й культываванне ў літаратурнай мове адметнасцяў беларускай мовы. У працэсе разьвязання вучоным праблем лексычнага, граматычнага, словаўтваральнага й фанэтычна-артаграфічнага ўпарадкавання мовы аформіўся фактычна асобны варыянт беларускай літаратурнай мовы”⁵⁶.

Прадстаўленыя мовазнаўчыя публікацыі ды палеміка, якая вялася на старонках беларускіх эміграцыйных выданняў, зьяўляюцца яркім доказам вялікага клопату беларусаў у замежжы пра лёс і будучыню беларускае мовы. Яны цэлы час дасьледавалі беларускія публікацыі ня толькі ў эміграцыі, але таксама ў Беларусі, і крытыкавалі тое, што сьведчыла пра сьвядомае перайманьне рысаў іншае мовы, ці, звычайна, пра моўную нядбайлівасьць, ды ўсхвалялі тое, што зьяўлялася сьведчаньнем карпатлівае працы над мовай дзеля захаваньня ейнае самабытнасьці. Здаралася неаднойчы, што, стараючыся празьмерна пазьбягаць лексыкі супольнае з суседнімі мовамі: расейскай і польскай, шукалі адмысловых словаў у мінуўшчыне беларускае мовы, альбо, абаяраючыся на словаўтваральныя ўзоры ў беларускай мове, будавалі новыя словы, якія не заўсёды ўспрымаліся носьбітамі беларускае мовы. Свайго роду перашкодай быў моўны пурызм Яна Станкевіча й ягонае жаданьне затрымаць, ці прысьпешыць некаторыя працэсы ў разьвіцьці беларускае мовы. Тым ня меней, нельга перацаніць ягоную руплівасьць аб захаваньні моўнае аднароднасьці, ягоны вялікі ўнёсак у захаваньне й разьвіцьцё беларускае мовы ў эміграцыі.

⁵⁵ Юрась Бушлякоў, *Ян Станкевіч як ідэоляг беларускага моўнага пурызму*, тамсама, т. 2, с. 534-578.

⁵⁶ Тамсама, с. 555.

3.3. Запазычанні ў беларускай мове

Запазычаная лексыка выступае ў кожнай мове. У мове беларускай эміграцыі часам узамен ёй выкарыстоўваюцца розныя наватворы, што не заўсёды прыносяць карысьць мове – уважаюць аўтары часопіса „Шыпшына”. Такія словы, як *самакат*, *самаход*, *самалёт* прыжыліся ў беларускай мове й няма патрэбы іх мяняць. У артыкуле ізноў крытыкуецца Ян Станкевіч за празьмерны моўны пурызм, у выніку якога атрымліваюцца сказы тыпу: *Лётала ўзьляцела з узьлецішча*.

„Калі Ластоўскі назваў кнопку *прысьцебкай*, дык ягоны паслядоўнік дае іншы назоў – *блышчык*. Усякае пустазельле аднак тыпу: *лётала*, *макацеліца*, *спакмень*, *снадзіва* заглохне на нашай пладародні нівэ”⁵⁷.

Трэба пазьбягаць запазычаньняў зь іншых моваў там, дзе ёсьць адпаведныя беларускія словы, а тым больш – цэлыя сынтаксічныя канструкцыі. Варта шукаць беларускіх эквівалентаў таксама ў выпадках, калі запазычанае слова на беларускім грунце асацыюецца зь іншым значэньнем, напрыклад: царкоўнаславянскае *благославіць* – беларускае *дабраславіць*.

Царкоўнаславянскае *благий* значыць ‘добры’, але ў мове беларускай яно прыняло адваротнае значэньне ‘нядобры, ліхі’. Таму слова *дабраславіць* як мага найлепш адпавядае патрэбам беларускае мовы – адзначае Ян Станкевіч, спасылаючыся на памятку беларускае мовы, напрыклад: *Дабраслаў, душэ мая, Госпада*.

„Тое, што зрабілі нашы прашчурцы, узнавіў а. П. Чарняўскі ў Божым Sloве. Крыжняцца адылі ня ёсьць бяздушнай цырамоніяй, але дабраслаўленьям самога сябе. Дабраслаўства Сьвятога Крыжа”⁵⁸.

3.3.1. Русьцызмы

На старонках „Шыпшыны” адзначаецца гвалтоўны ціск на беларускую мову з боку расейскае мовы. У газэтах на Беларусі паяўляюцца такія русьцызмы, як: *ізабіліе* ці *змагаючыхся за таржаство*. У сваю чаргу газэты на эміграцыі залішне змагаюцца за чысьціню мовы. Беларускія пісьменьнікі аднак, як тыя на Бацькаўшчыне, гэтак і ў эміграцыі, не захапляюцца, на шчасьце, газэтным лексыконам. Яны

⁵⁷ *Блышчыкі і бодкі*, у: „Шыпшына”, № 7, Міхельсдорф 1948, с. 57.

⁵⁸ Я. Станкевіч, *Аб некаторых словах і хормах нашае мовы*, у: „Бацькаўшчына”, № 27 (257), Мюнхэн, 3 ліпеня 1955, с. 4.

маюць свой уласны голас і сваю манеру пісьма – падкрэсьліваецца на старонках літаратурнага часопіса „Шыпшына”.

Я. Станкевіч стараўся пазьбягаць русыцызмаў, між іншым, назоўнікаў з суфіксамі **-шчык, -чык**.

„Спакменьнікі на **-шчык, -чык**, абазначаючыя дзеючую асобу – асаблівасьць вылучна расійская. (...) Па-беларуску замест слова *выдумшчык* скажучь хіба іншае слова, напр. *штукар* ці *вынаходнік*”⁵⁹.

Па словах Я. Станкевіча, па-беларуску не належыць таксама гаварыць *дастаткова* ці *канчаткова*. Гэтыя словы належаць да савецка-беларускага жаргону – цьвердзіць эміграцыйны мовазнаўца.

„Гэта словы штучна й няўмела зробленья ад *дастатак* і *канчаток*. Тымчасам маем словы прыродныя, народныя – *даволі* й *канчальна*”⁶⁰.

Русыцызм, на думку Я. Станкевіча, зьяўляецца таксама слова *недаход*, якое этымалогічна перароблена з расейскага *недостаток*.

„Калі чагось не стаець, дык нястача, што трэба ганіць, то ёсьць загана, прыкладам: калі ў еміне не стаець бялку, дык у такой еміне будзе нястача бялку, а гэтая нястача ёсьць заганаю еміны”⁶¹.

Пазьбягаць запазычаньняў з расейскае мовы раілі таксама іншыя эміграцыйныя аўтары „Бацькаўшчыны”, між іншым, і Станіслаў Станкевіч. Трэба ачышчаць беларускую мову ад русыцызмаў – піша С. Станкевіч у *Кутку мовы*.

„У выніку русыфікатарскай палітыкі ў БССР насаджваецца, як ведама, у беларускую літаратурную мову цэлае мноства чужых нашай мове тыпова расейскіх асаблівасьцяў ува ўсіх гаінах моўнага працэсу: у сінтаксе, марфалёгіі, словатворстве, фанэтыцы й слоўніцтве. Бальшыня з гэтых русыцызмаў, хоць і ня прадгледжаных славутай «рэформай» беларускага правапісу й нарматыўнае граматыкі з 1933 году, а ўведзеная пазьней і нядэкратаваная ніякімі ўрадавымі пастановамі, зьяўляецца сянняя ўсанкцыянаваная, як адзіна дапушчаныя формы й словы, як «чыста беларускія», а іхнія ўзапраўды беларускія адпаведнікі ста-

⁵⁹ Тамсама, № 32 (262), Мюнхэн, 7 жніўня 1955, с. 3.

⁶⁰ Тамсама.

⁶¹ Тамсама.

ранна выціскаюцца, як шкодныя «правінцыяналізмы», «архаізмы» або «штучныя нэалягізмы»⁶².

С. Станкевіч звяртае напачатак увагу на пранікненне русыцызмаў у сынтаксіс беларускае мовы, што найглыбей парушае яе моўную структуру. Аўтар прыгадвае пра выкарыстанне ў беларускай мове вінавальнага склону ў сьцьвярдзальных канструкцыях – *я люблю вясну* – і роднага склону ў сказах з пярэчаньнем *не* – *я не люблю вясны*. Тым часам у беларускай мове – пад уплывам расейскае мовы – усё часцей паяўляюцца ў сказах з адмоўнай часьціцай *не* канструкцыі зь вінавальным склонам. С. Станкевіч спасылаецца на раман Івана Шамякіна *У добры час*, выдадзены ў Менску ў 1953 годзе, зь якога прыводзіць шмат прыкладаў тыпу: *Пасьля гэтага няма сэнсу далей вёсьці перамовы*.

Іншым прыкрым русыцызмам ёсьць ужываньне дзеяслова *дзякаваць* з назоўнікам у вінавальным склоне. Гэта сустракаецца і ў трылёгіі Я. Коласа *На ростанях: Настаўнікі...падзякавалі сваю добраахвотную варту і рушылі дамоў*. Па-беларуску можна *дзякаваць* толькі *каму?*, ні ў якім выпадку *каго?*.

Дзеяслоў *жаніць*, *жаніцца* вымагае ў беларускай мове творнага склону з прыназоўнікам *з*, тады калі ў расейскай мове ён ужываецца з назоўнікам у месным склоне з прыназоўнікам *на*. Часам аднак у беларускую мову пранікае расейская форма: *Шаройка даўно марыў, каб жаніць яго на дачцы* (І. Шамякін, *У добры час*), замест *жаніць з дачкой*.

З галіны марфалёгіі С. Станкевіч звяртае ўвагу на неабходнасьць пашырэння ў беларускай мове выкарыстаньня канчатка роднага склону назоўнікаў множнага ліку *-аў* на месцы нулявога канчатка, значыць: *рэзалюцыяў*, *акцыяў* замест *рэзалюцый*, *акцый*.

Дасьледнік піша пра немэтазгоднасьць выкарыстаньня ў беларускай мове суфікса *-ір-* у дзеясловах лацінскага паходжаньня тыпу: *ануліраваць*, *ігнарыраваць*. Павінна быць: *ануляваць*, *ігнараваць*.

Аўтар публікацыі заўважае, што ў беларускай мове на Бацькаўшчыне пад беспасярэднім уплывам расейскае мовы назоўнікі тыпу *лён*, *мох* ва ўсіх залежных склонах і ў назоўным склоне множнага ліку ўжываюцца з прыстаўным *і*: *ільну*, *імху*. Правільнай беларускай формай ёсьць форма без прыстаўнога *і*: *лёну*, *моху*.

⁶² Ст. Станкевіч, *Трэба ачышчаць беларускую мову ад русыцызмаў*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 6-7 (288-289), Мюнхэн, 11 лютага 1956, с. 7.

Асаблівасцю расейскае мовы зьяўляецца выкарыстаньне вышэйшае ступені прыметнікаў у значэньні найвышэйшае ступені, напрыклад: *Амэрыканска-ангельскія імтэрыялісты зьлейшыя ворагі беларускага народу*⁶³.

С. Станкевіч зьвартае ўвагу на памылковае выкарыстаньне ў беларускай мове слова *мецца*, напрыклад: *У друкарні маецца шмат работы*. Гэта даслоўнае перанясеньне расейскага *имеется*. Па-беларуску можна сказаць толькі: *Як маешся? Маюся добра*.

С. Станкевіч падкрэслівае, што ў сваім артыкуле прывёў невялікую частку найбольш яркіх русыцызмаў.

„Гэта паказвае, што працэс русыфікацыі беларускае мовы, запачаткаваны ўрадавым дэкрэтам 1933 г., паслядоўна праводзіцца й далей. Паколькі Беларусы ня могуць змагацца з гэтым гвалтам над мовай на бацькаўшчыне, патолькі сыстэматычна й наважана з гэтым павінны змагацца мы ў нашай мове собскай. Руплівасьць аб чысьціні роднае мовы й абарона перад яе засьмечваньнем чужымі ўплывамі ёсьць адным з найважнейшых нашых заданьнаў, ёсьць справай ня толькі беларускай нацыянальнай культуры, але ў роўнай меры й праблемай палітычнай”⁶⁴.

Да вялікіх непаразуменьняў могуць прывесьці сэмантычныя адрозьненні паміж абедзьвюма мовамі – піша на старонках часопіса „Моладзь” Л. Іскра⁶⁵. Нямала ёсьць словаў, якія ў беларускай і расейскай мовах маюць такое самае ці падобнае гучаньне, а зусім іншае значэньне, напрыклад: расейскае *благо* на беларускую мову перакладаецца як *добра*, а беларускае *блага* на расейскую – *плохо*; расейскі *богатыр* – гэта беларускі *герой-волат*, а беларускі *багатыр* – гэта расейскі *богач*; расейская *качка* ў беларускай мове будзе *гойданкай*, а беларуская *качка* на расейскую перакладзецца як *утка* і гэтак далей⁶⁶.

Л. Іскра прыводзіць аўтэнтчны факт зь віленскае судовае залі перад Першай Сусьветнай вайной. Судзьдзя спытаў жанчыну, якую моцна пабіў ейны муж:

- Скажы, *каким образом он тебя побил?*

На што пабітая адказала:

⁶³ Тамсама, спасылка на: „Звязда”, Мінск, 21 сьнежня 1951.

⁶⁴ Тамсама.

⁶⁵ Л. Іскра (псеўданім Хведара Ільшэвіча), *Беларуская мова*, у: „Моладзь”, № 18, Парыж 1950, с. 15-19.

⁶⁶ Тамсама, с. 19.

- Паночку, ніякім абразам, звычайнаю качаргою патоўк⁶⁷.

Каб пазьбегнуць такіх непаразуменьняў, Я. Станкевіч разам з А. Адамовічам апрацавалі *Маленькі маскоўска-беларускі слоўнічак фразэолёгічны і прыказкаў*⁶⁸, які быў апублікаваны на старонках часопіса „Веда”. У слоўніку падаюцца беларускія адпаведнікі расейскіх фразэалёгізмаў са спасылкай на крыніцу: на мастацкі твор ці на мясцовасьць, у якой беларуская прыказка альбо фразэалёгізм былі запісаныя. Я прывяду толькі некалькі прыкладаў:

У чорта на куличках – 1. *За сьветам*; 2. *Проці ліха на ўзгорачку*;

Бог видит, кто кого обидит – *Бог не цяля, бачыць круцяля*;

Будет и наше время – 1. *Будзе й на нашым рынку кірмаш*; 2. *Будзе й на нашай вуліцы сьвята*; 3. *Загляне сонца і ў наша ваконца*;

Два сапога – пара – 1. *Абое рабое*; 2. *Адным возам па піва едуць*; 3. *Усе чэрці аднэй шэрсці*;

На безрыбье и рак рыба – *На бязьлюдзьдзі і дзяк чалавек*;

Одним миром мазаны – *Адзін чорт маляваў*;

Первый блин комом – *Першы блін сабаку*;

Утро вечера мудренее – *Пэраначуем – болей пачуем*.

3.3.2. Палянізмы

С. Станкевіч зьвяртае ўвагу на пранікненьне й частае выкарыстаньне польскай сынтаксічнай канструкцыі з прыназоўнікам *праз*. Яшчэ Я. Купала ў 1919 годзе ў ведамым сваім вершы *Паўстань з народу нашага...* пісаў:

Паўстань з народу нашага, Прарок,
Праяваў бураломных варажбіт,
І мудрым словам ськінь з народу ўрок,
Якім быў век праз ворага спавіт.

Падобныя палянізмы выкарыстоўвала й беларуская эміграцыя. Станіслаў Станкевіч цытуе некалькі прыкладаў зь беларускага эміграцыйнага друку: *Тэрыторыя занятая празь немцаў* замест *занятая немцамі* ці *Беларускі народ паняволены праз* *большавікоў* замест *паняволены большавікамі*⁶⁹.

⁶⁷ Тамсама.

⁶⁸ Я. Станкевіч пры ўчасьцю Ант. Адамовіча, *Маленькі маскоўска-беларускі слоўнічак фразэолёгічны і прыказкаў*, у: „Веда”, № 1 (6), Нью-Ёрк, студзень 1952, с. 1-21.

⁶⁹ Тамсама.

Перасьцярога перад ужываньнем палянізмаў паяўлялася досыць часта на старонках „Бацькаўшчыны”. Я прывяду толькі некалькі прыкладаў, якіх, меркаваньнем Яна Станкевіча, трэба пазьбягаць з увагі на іх польскае паходжаньне: *абаронца* (бел. *абароньнік*)⁷⁰, *гаспадарства* (бел. *гаспадарка*)⁷¹, *назва* (бел. *назоў*)⁷², *пажыўны* (бел. *сытны*)⁷³ і гэтак далей.

На значныя лексычныя адрозьненні паміж беларускай і польскай мовамі зьвяртае ўвагу Л. Іскра ў артыкуле *Беларуская мова ў дачыненні да суседніх моваў*⁷⁴, напрыклад: польскае *bawić się* на беларускую мову перакладаецца як *гуляць*, а беларускае *бавіцца* на польскую як *zwlekać*; польскі *kruk* гэта беларускі *груган*, а беларускі *крук* – гэта польскі *hak*; *miłość* у Польшчы – гэта ў Беларусі *каханьне, любоў*, а беларуская *міласць* – гэта ў Польшчы *litość*⁷⁵.

Зразумела, што шмат ёсьць супольнага паміж беларускай і польскай мовамі, але часам можна не дамовіцца і панесьці ў сувязі з гэтым страты, так як польскі каляніст, які, едучы зь лесу, згубіў сваю торбачку зь ежай і спытаў у сустрэчнага беларускага селяніна:

- *Czy znalazł Pan woreczek, w nim chleba kawaleczek, poświstakiem zawiązany?*

- *Da nie, panoczek, я знайшоў мяшочак, у ім хлеба кусочак, пужаю завязаны.*

- *O nie, to nie moje* – сказаў асаднік і пабег далей шукаць сваю згубу⁷⁶.

3.3.3. Прыстасаваньне іншамоўнае лексыкі да нормаў беларускае мовы

Гэтае пытаньне на старонках газэты „Бацькаўшчына” абмяркоўвае Станіслаў Станкевіч.

„Словы іншамоўнага паходжанья, трапляючы ў беларускую мову, прыймаюць з часам беларускія фанэтычныя й марфалогіч-

⁷⁰ Я. Станкевіч, *Аб некаторых словах і хормах нашае мовы*, у: „Бацькаўшчына”, № 20 (250), Мюнхэн, 15 траўня 1955, с. 2.

⁷¹ *Куток мовы*, у: „Бацькаўшчына”, № 9, Мюнхэн, 25 сакавіка 1948, с. 4.

⁷² Я. Станкевіч, *Аб некаторых словах і хормах нашае мовы*, у: „Бацькаўшчына”, № 37 (267), Мюнхэн, 11 верасня 1955, с. 3.

⁷³ Тамсама, № 20 (250), Мюнхэн, 15 траўня 1955, с. 2.

⁷⁴ Л. Іскра (псеўданім Хведара Ляшэвіча), *Беларуская мова ў дачыненні да суседніх моваў*, у: „Моладзь”, № 19, Парыж 1950, с. 11-14.

⁷⁵ Тамсама, с. 13-14.

⁷⁶ Тамсама, с. 13.

ныя формы, інакш кажучы – асымілююцца. Некаторыя формы асымілююцца хутка, іншыя значна пазьней, калі слова з гэтай формай ужо адчуваецца як чыста беларускае, а ня чужое. І вось тут сваёй моўнай практыкай і сваімі пасуленьнямі др. Я. Ст. працэс асыміляцыі словаў у некаторых выпадках намагаецца «хірургічным спосабам» прысьпешыць, а ў іншых выпадках, дзе гэты працэс натуральным шляхам ужо даканаўся, ён яго адварачвае назад да чужой вымовы⁷⁷.

С. Станкевіч паказвае гэта на прыкладах. Беларуская літаратурная мова вызначаецца поўным аканьнем. Беларусу натуральна вымаўляць з аканьнем і запазычаныя словы, напрыклад: *канфэрэнцыя*, *канструкцыя*, тым часам Я. Станкевіч паслядоўна ніша **о**, значыць – *канфэрэнцыя*, *конструкцыя*. Станіслаў Станкевіч сумняецца, ці Ян Станкевіч гэтак і вымаўляе, окаючы.

Тое самае датычыць таксама замены запазычанага гука **ф** пры дапамозе гукаў **п**, **х** ці спалучэньня **хв**. Але ў чужых словах гэты працэс адбываецца вельмі марудна й датычыць толькі тых словаў, якія ўспрымаюцца як свае: *хвартух*, але *фірма*. У Я. Станкевіча назіраецца тэндэнцыя й тут прысьпешыць гэты працэс асыміляцыі, як у выпадку слова *хорма*. А чаму ня *хворма*? – пытае С. Станкевіч. Калі *хорма*, дык павінна быць таксама *хармальны*, *ахорміць*, *схармаваны*, *рэхорма*, але гэтага беларуская літаратурная мова на сучасным этапе развіцця ня прыіме – цьвердзіць С. Станкевіч, які адначасова падкрэсьлівае вялікую карысьць з руплівасьці Я. Станкевіча дзеля чысьціні беларускае літаратурнае мовы⁷⁸.

3.4. Мова рэцэнзаваных кніг

Беларускія часопісы змяшчалі на сваіх старонках рэцэнзіі розных твораў, што выходзілі друкам у Беларусі, у якіх, між іншым, звяргалі ўвагу на мову гэтых твораў. Часопіс „Крывіч” адзначае:

„Чысьціня мовы мае такое вялікае значэньне ў нашым адраджэньні й нацыянальным жыцьці, што канечна трэба звярочваць увагу на мову кожнае новае кнігі”⁷⁹.

⁷⁷ Ст. Станкевіч, *Мае заўвагі да Кутка мовы*, у: „Бацькаўшчына”, № 37 (367), Мюнхэн, 11 верасьня 1955, с. 3.

⁷⁸ Тамсама.

⁷⁹ *Кнігачіс*, у: „Крывіч”, № 4, Каўнас 1923, с. 62.

Ананімны аўтар рэцэнзіі дрэнна ацэньвае мову першай паловы кнігі *У палескай глушы* Якуба Коласа, выдадзенай Віленскім Выдавецтвам Б. Клецкіна ў 1923 годзе.

„У першай палавіне «У палескай глушы» мова можна сказаць благая, нячыстая, але ў другой палавіне мова нішто, хоць і там не без барбарызмаў. У першай палавіне аўтар доляецца з чужымі, найбольш маскальскімі ўплывамі, у другой-жа ён іх здоляў, і беларуская мова ў яго выліваецца прыроднай і хораша”⁸⁰.

Каб перасьцерагчы перад барбарызмамі, аўтар рэцэнзіі пералічае іх, напрыклад: *яй Богу* – русыцызм, беларускае *дальбоог*; *кабеціна* – палянiзм, па-беларуску *жанчына*; *пабрыты* – русыцызм – па-беларуску *паголены*; *недатыкальны* – палянiзм, па-беларуску *незачэпны*; *былі не ў ладох* – русыцызм, беларускае *былі ў звадзе*, *злосьці*; *вялікае вам дзякуй* – *дзякуй* у беларускай мове мужчынскага роду – *вялікі вам дзякуй*⁸¹.

3.5. Уплыў беларушчыны на іншыя мовы

Беларуская эміграцыйная прэса ня толькі пісала пра вялікае ўздзеянне іншых моваў на беларускую, але адзначала таксама ўплыў беларускае мовы на іншыя суседнія мовы, асабліва на польскую.

Пра ўплыў беларускае мовы на польскую паявіўся на старонках часопіса „На варце” артыкул Сымона Брагі⁸². Аўтар адклікаецца да публікацыяў польскіх дасьледнікаў, прысьвечаных гэтай тэме. Ужо ў 1847 годзе польскі пісьменьнік Юзэф Ігнацы Крашэўскі ў працы *Nowe Studja Literackie* пісаў, што час злучэння Польшчы зь Вялікім Княствам Літоўскім важны для польскае мовы, таму што тады спыніліся ўплывы нямецкае мовы й пачаўся ўплыў беларускі. Яго меркаваньнем, бліжэйшыя дачыненні зь беларускімі землямі ўтрымалі польскую мову ў формах больш славянскіх. А ўмовы для праніканьня беларускае мовы ў польскую былі спрыяльныя. На беларускія землі часта прыяжджалі польскія паны ды каралеўскі двор, якому, дарэчы, беларуская мова не была чужой.

С. Брага наведамляе, што пытаньне ўплыву беларускае мовы на польскую закрануў у сваіх працах яшчэ перад Першай Сусьветнай вайною польскі філёляг, прафэсар Казімеж Нітш. Сьледам за ім узялі

⁸⁰ Тамсама, с. 62-63.

⁸¹ Тамсама, с. 63-64.

⁸² Сымон Брага (псеўданім Вітаўта Тумаша), *Уплывы нашай мовы на польскую*, у: „На варце”, № 3, Сыднэй – Мэльбурн 1955, с. 47-49.

гэта пад увагу таксама іншыя польскія філэлягі. Гэта прафэсара Нітша аб месцы народзінаў польскае літаратурнае мовы выклікала вялікія філялягічныя спрэчкі. Галоўным ягоным праціўнікам быў прафэсар Аляксандар Брукнэр, які адкідаў уплыў старабеларускае мовы на польскую. Гэтая філялягічная спрэчка цягнулася каля 20 гадоў⁸³.

Аўтар публікацыі адзначае, што беларуская мова аказала істотны ўплыў на слоўнік польскае мовы. *Hodować, hreczka, puhacz, żubr* і шмат іншых словаў – гэта беларусізмы ў польскай мове – падкрэсьлівае Сымон Брага й дадае, што ў Савецкай Беларусі ў 1920-1930-х гадох у часопісе „Маладняк” друкавалася цікавая й грунтоўная праца прафэсара Цвяткова аб беларускіх уплывах на польскую лексыку.

Станіслаў Станкевіч піша, што некаторыя беларускія словы ўвайшлі ў польскую мову з твораў Адама Міцкевіча, які багата выкарыстоўваў у сваёй паэтычнай мове беларускія моўныя асаблівасці.

„Міцкевіч сьведама ўводзіў у сваю мову мноства беларускіх словаў, няведаных і ня ўжываных у мове польскай, захварбоўваў сваю мову беларускімі сінтаксычнымі канструкцыямі й марфалягічнымі элементамі. Гэтае сьведамае захварбоўваньне беларускімі элементамі свае польскае мовы із шкодаю для ейнае чысьціні выразна паказвае, як глыбока знаходзіўся Міцкевіч пад уплывам беларускай народнай стыхіі, перад уплывам гэтым ня толькі не бараніўся, але сьвядома яму падалягаў”⁸⁴.

Мовай Адама Міцкевіча заняўся таксама Сымон Брага. На старонках часопіса „Конадні” была зьмешчаная ягоная публікацыя *А. Міцкевіч – вялікі сын зямлі беларускай*⁸⁵, якая пазьней выйшла ў форме брашуры *Міцкевіч і беларуская плынь польскае літаратуры*, выданай Беларускім Інстытутам Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку⁸⁶. У гэтым выданьні С. Брага значна пашырыў свае аналізы сувязяў польскага паэта з рознымі аспектамі беларускае духоўнасьці. Адзін з разьдзелаў гэтай публікацыі прысьвяціў ён уплывам беларускае мовы на стылістыку Міцкевічаўскай паэзіі.

⁸³ Тамсама, с. 47.

⁸⁴ Ст. Станкевіч, *Адам Міцкевіч. На 175-я ўгодкі ад нараджэньня*, у: „Беларус”, № 201, Нью-Ёрк, студзень 1974, с. 2.

⁸⁵ Сымон Брага (псэўданім Вітаўта Тумаша), *А. Міцкевіч – вялікі сын зямлі беларускай*, у: „Конадні”, № 4, Нью-Ёрк 1955, с. 53-74.

⁸⁶ Сымон Брага (псэўданім Вітаўта Тумаша), *Міцкевіч і беларуская плынь польскае літаратуры*, Нью-Ёрк 1957, 32 с.

У апрацоўцы *Міцкевіч і беларуская плынь польскае літаратуры* С. Брага заўважае, што ў Міцкевіча часта беларускімі зьяўляюцца ня толькі сюжэтныя асновы твораў, ды фальклёрныя, бытавыя й прыродаапісальныя элементы.

„Шмат беларускага і ў Міцкевічавай польскай мове. Ужо само Міцкевічавы прозьвішча чыста беларускае, бо паходзіць ад народнага імя *Мицька*, падобна як *Хадкевіч* ад *Ходзька*, *Радкевіч* ад *Родзька* і г. д. Міцкевіч часта намагаўся захаваць і беларускую вымову свайго беларускага прозьвішча, калі пісаў яго няраз не празь цвёрдае **ц**, як гэтага вымагае польская вымова й правапіс, а насупроць гэтага правапісу, празь мяккое **цъ**, як сустракаем гэта часта ў беларускай народнай вымове, г. зн. Міцкевіч, а не як пішуць Палякі ягонае прозьвішча цяпер – Міцкевіч. (...)

Беларуская мова, слоўнікавыя, марфалагічныя й сінтаксычныя элементы якой гарнаваліся Міцкевічам у польскай мове ягонай паэзіі сьведама й падсьведама, была добра Міцкевічу ведамая. Ведаў ён добра, зразумела, беларускую народную мову, знаў ды высака цаніў і старабеларускую кніжную мову. Вось зь якою пашанаю й прызнаньнем Міцкевіч казаў пра беларускую мову канца XVII ст. у ваднэй з сваіх лекцыяў пра славянскія літаратуры, чытанай 21 студзеня 1842 г. на францускім Коледжы ў Парыжы:

«Славянская мова ў межах дзяржавы Пётры В. мела тры гутаркі: маскоўска-расейскую або паўночную, маларускую або паўдзённую, беларускую, заходнюю. Кажнаю з гэтых гутарак гаварыла блізу 10 мільёнаў жыхарства. Паўдзённая, найбольш зычная й музыкальная, ня была аднакжа на гэтулькі разьвітая, каб магла служыць пісьменству; заходняя, найбагацейшая, найчысьцейшая, што была некалі моваю двара й канцылярыі вялікіх князёў Літвы, выяўляла першараднае ўдасканаленне; паўночная, адкінуўшы ад яе папсаваную мову колькі фінска-маскоўскіх правінцыяў, мела таксама вялікае багацьце першабытных элементаў, дый ёй не ставала ўзвышанай прасьціні гаворкі літоўскарускай дый тэй мілагучнасьці, якая свая мова паўдзённая»⁸⁷.

Натуральная рэч, – працягвае свае разважаньні С. Брага – што асабліва шмат беларускіх моўных элементаў сустрэнем у пачатковай Міцкевічавай творчасці з пары ягоных „*балюдаў і рамансаў*”, калі Міцкевіч быў пад беспасярэднім узьдзеяннем беларускага народнага навакольнага й вуснай народнай творчасці. Але знойдзем іх і ва ўсіх пазьнейшых ягоных творах, улучна з эміграцыйнымі. С. Брага, дзеля

⁸⁷ Тамсама, с. 10-11; параўн.: *Literatura Słowiańska wykładana w Kolegium Francuzkim przez Adama Mickiewicza*, t. II, Poznań 1865, s. 12.

прыкладу, прыводзіць некаторыя беларускія словы з „Пана Тадэвуша”, ягонага апошняга твора, напісанага на эміграцыі ў Парыжы й выданага ў 1834 годзе. Там, між іншым, знаходзім і такія чыста беларускія словы: *bizun, bruśnice, chołodziec, czereda, derkacz, hołota, kaban, kotuch, kułak, lulka, pokucie, poruczyć, rańniejszy, rozhowory, skowroda, szurpaty, umurzany, uszak*⁸⁸.

У „Пану Тадэвушу” і ва ўсёй іншай Міцкевічавай літаратурнай спадчыне выступаюць такія тыповыя беларусізмы, як *kupla* замест польскага *zakup*, *nadto* замест *bardzo*, *wszystko* замест *ciagle*, *tameczny* замест *tamtejszy*, *sini* замест *siny*, *łaszczyc się* замест *łasić się* і мноства іншых⁸⁹.

Пададзеныя толькі некаторыя прыклады беларушчыны ў Міцкевічавай мове зь вялікай іх колькасці сьведчаць пра тое, пад уплывам якой моўнай стыхіі фармавалася песнярова польская мова й сярод якога народу вырас ягоны паэтычны талент.

„Моўны, краявідны, бытавы й сюжэтны беларускі калярыт, які больш ці менш яскрава выявіўся ўва ўсёй творчасці Міцкевіча, быў і аднёю з прычынаў хуткага зразуменьня, адчуцця і ўспрыняцця ягонай паэзіі польскімі чытачамі беларускіх земляў, якія самі жылі спрадвеку пад уплывамі таго-ж беларускага наваколя. Гэты-ж самы беларускі калярыт, з другога боку, спачатку быў ладнаю перашкодаю для адчуцця й успрыняцця паэзіі Міцкевіча ў самой Польшчы сярод этнаграфічных Палякоў.

Варшава й Польшча бараніліся перад новаю паэзіяй Міцкевіча й ягоных сяброў зь Вільні ня толькі дзеля новых рамантычных формаў іхнай паэзіі. Важнаю справаю было тут і тое, што гэтая паэзія, вырастаючы зь ня польскага, а беларускага асяродзьдзя, мела ў сабе ладную долю зусім чужых Паляком ды Польшчы беларускіх і моўных, і фальклёрных элементаў.

Вось якія нараканьні пісалі і слаі з Варшавы ў Вільню чытачы яшчэ на самых пачатках рамантычнага ўздыму ў Вільні: «*Вы для Літвы, а не для Кароны пішаце... менш дбаеце пра тое, ці вас у Варшаве будуць разумець, абы ў Вільні ды Ліцьве вас разумелі...*»

Паэзней, калі ўжо зьявіўся першы зборнік Міцкевічавай паэзіі, яшчэ вайстрэй заатакавалі варшаўскія літаратурныя крытыкі. Яны ўсю паэзію віленскай групы рамантыкаў ахрысьцілі пагардлівым назовам «смаргоншчыны», (пра што можна прачытаць у 147 нумары «*Wiadomości Brukowych*», выданага ў

⁸⁸ Тамсама, с. 11.

⁸⁹ Тамсама.

Вільні ў 1819 г.), а тварцоў яе ня менш пагардліва дражнілі «пінскімі галовамі»⁹⁰.

С. Брага прыводзіць вельмі цікавы адказ А. Міцкевіча на гэткай рэзкія выказваньні варшаўскіх крытыкаў, на іхныя дакоры ў тым, што ён „псуе” польскую мову „правінцыялізмамі”.

„У 1829 г. у артыкуле пад назовам «Аб крытыках і рэцэнзентах варшаўскіх», ён пісаў: «Вінавацілі мяне галоўна ў псаваньні польскага стылю ўводжаньнем правінцыялізмаў і чужых словаў. Прызнаюся, што ня толькі не высьцерагаюся правінцыялізмаў, але мо’ знарок іх ужываю». Ясна, што пад назовам «правінцыялізмаў» разумеюцца тутка не якія іншыя, а беларускія моўныя элементы Міцкевічавай паэзіі.

Хоць, як відаць з гэтай зацемкі самога Міцкевіча, шмат беларушчыны ў сваёй польскай мове ён ужываў сьведама, знарок, дык напэўна яшчэ больш гэтых беларускіх асаблівасьцяў трапіла ў ягоную творчасць і нясьведама, міжволі, дзеля таго, што яны тады скрозь ужываліся ў штодзённай польскай мове шляхты й польскай інтэлігенцыі ў Беларусі, як яны сустракаліся тамака ў польскай мове й сто гадоў пазьней, перад апошняю сусьветнаю вайною»⁹¹.

Трэба адзначыць, што ўжо з пэрспэктывы сярэдзіны ХХ стагодзьдзя некаторыя польскія аўтары адкрылі, што міжвольныя, ці не „правінцыялізмы” рамантыкаў у некаторай прынамсі частцы мелі важную на той час паэтычную функцыю.

„Хоць напачатку беларушчына ў мове рамантыкаў і рэзала моцна слых варшавякаў, – дык з часам вуха польскага чытача «абабілася», прывыкла да іх, і – калі яны былі толькі ўжываньня не ў завялікай колькасьці – пачало адкрываць у іх нейкую нязнаную, несустраканую раней у сваёй польскай мове арыгінальную навіню. Гэтая адкрытая навіня цяпер ужо не адпыхала польскага чытача, а надзіла яго, інтрыгавала й ладна спрычынілася да хуткай перамогі віленскага рамантызму ў польскай літаратуры. Польскі мовавед Т. Лер-Сплавінскі гэтую ролю «правінцыялізмаў» Міцкевіча й іншых рамантыкаў азначае сяньня гэтак:

«Уплыў рамантыкаў пакінуў назаўсёды ў нашай літаратурнай мове ладны асад словаў, што разам з ранейшымі наносамі, – якія, як ведама, не абмяжоўваюцца толькі да слоўніка, – стаўся адным з наважнейшых складовых элемэнтаў. Надаваў ён мове,

⁹⁰ Тамсама, с. 12. Піша пра гэта Юзэф Каленбах у прадмове да кнігі: *A. Mickiewicz, Pisma*, t. III, Brody 1911.

⁹¹ Тамсама, с. 13.

*асабліва ў пачатную пару расьцьвітання рамантычнай паэзіі, некаторае, быццам экзатычнае, таўро, што моцна дзейла на чулую фантазію тагачаснага чытача і прычынілася да канчальнай перамогі новай літаратурнай плыні*⁹².

С. Брага заўважае, што доля беларускіх моўных элементаў у творчасці пісьменьнікаў беларускага паходжання была дваякая. Многія зь іх заставаліся толькі характэрнай асаблівасьцю мовы таго ці іншага пісьменьніка, і пазьней у польскай літаратурнай мове не прыжыліся. Іншыя былі з часам перанятыя ў польскую літаратурную мову, урасьлі ў яе назаўсёды й сталіся тым „ладным асадам”, пра які ўспамінае Тадэуш Лер-Сплавінскі, – сталіся агульнапрынятымі запачынаньмі з мовы беларускай⁹³.

⁹² Тамсама, с. 13. Гэтая цытата выказаная Тадэушам Лерам-Сплавінскім на старонках часопіса „Język Polski”, выдадзенага ў Варшаве ў 1947 годзе.

⁹³ Тамсама, с. 13-14.